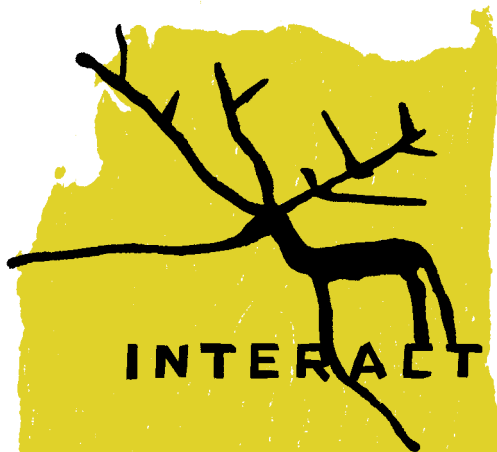

Kunstenaars maken de stad

Artistieke praktijken
in Brussel

INTERACT

Publicatie van **BKO** en **RAB**,
in samenwerking met **Lasso**

Dit artikel maakt deel uit van de reeks
Interact – Cahiers die ook beschikbaar
is via [www.brusselskunstenoverleg.be/
interact/cahiers](http://www.brusselskunstenoverleg.be/interact/cahiers)

Cet article est également
disponible en français via
[www.reseaudesartsbruxelles.be/
interact/cahiers](http://www.reseaudesartsbruxelles.be/interact/cahiers)

AUTEUR

Julie Rodeyns

REDACTIECOMITÉ

Sophie Alexandre
Leen De Spiegelaere
Anja Van Roy

EINDREDACTIE

Brecht Wille

LAY – OUT

Jaune Citron

BKO wordt ondersteund door de
Vlaamse Gemeenschapscommissie.

RAB est soutenu par la Fédération
Wallonie – Bruxelles et la Commission
Communautaire française.

LASSO wordt structureel
ondersteund door de Vlaamse
Gemeenschapscommissie en ontvangt
projectsubsidies van de Vlaamse
Gemeenschap.

CONTACT

info@brusselskunstenoverleg.be
02 513 66 28

Juni 2014

Het Brussels Kunstenoverleg (BKO) en het Réseau des Arts à Bruxelles (RAB) vertegenwoordigen samen meer dan 140 Brusselse kunstorganisaties.

BKO/RAB maken ontmoeting en uitwisseling mogelijk tussen de ledenorganisaties rond actuele thema's. Daarnaast verlenen ze advies en informatie over de culturele sector in relatie tot Brussel en ondersteunen ze gezamenlijke projecten die inspelen op vragen en noden van de kunstensector.

Heel wat kunstorganisaties beschouwen de Brusselse diversiteit en hoe daarmee wordt omgegaan als een prioritair thema, zowel voor de eigen werking als voor het geheel van de sector.

In samenwerking met Lasso (het Brussels netwerk voor cultuurparticipatie – en educatie) ontwikkelden BKO/RAB daarom een actielijn onder de naam Interact, waarmee ze aandacht willen besteden aan interculturaliseringsprocessen in de culturele sector, zowel voor publiekswerking, personeelsbeleid als programmatie.

Uit deze actielijn ontstond een reeks artikelen, getiteld *Cahiers – Interact*, waarmee BKO/RAB de reflecties en acties van de Brusselse kunstensector onder de aandacht willen brengen, en nieuwe pistes willen aanreiken voor de toekomst.

VLAAMSE
GEMEENS
CHAPSCO
MMISSIE

Kunstenaars maken de stad

Artistic practices
in Brussels

04

INLEIDING

05

ONTMOETINGEN IN DE STAD

Ontmoeting realiseren door grenzen te markeren: Emilio Lopez-Menchero

Elkaar ontmoeten in een artistiek project: Jamal Boukhriss

Nomade in eigen stad: Einat Tuchman

11

VERHALEN MAKEN DE STAD

Willy Thomas (KVS, Tok Toc Knock)

Séverine Janssen (Bruxelles Nous Appartient - Brussel Behoort Ons Toe (BNA-BBOT))

18

DE STAD IS EEN MEERVOUD

Een grote mesthoop

Een gedeelde ruimte / Stedelijke onderhandeling

22

BURGERS HAKEN DE STAD

INLEIDING

Binnen de reeks Cahiers - Interact willen BKO/RAB verschillende projecten en visies over diversiteit en interculturaliteit aan bod laten komen. Nadat we het in eerdere Cahiers al hadden over o.a. personeelsbeleid en publiekswerking, komt in dit Cahier de artistieke praktijk zelf aan bod. We plaatsen kunstenaars in de kijker die vanuit hun artistieke praktijk kiezen om projecten te realiseren in en met Brussel en haar bewoners. Het gaat hierbij niet zozeer om sociaal-artistieke projecten, waarbij het uitgangspunt van het artistiek project vooral een sociale component heeft, maar wel om artistieke projecten van kunstenaars of collectieven die omwille van de keuze van de kunstenaar niet zelden een sociale dimensie krijgen.

Dit Cahier is thematisch georganiseerd volgens vier hoofdstukken die meerslachtig zijn. Julie Rodeyns ging in gesprek met verschillende kunstenaars die op telkens andere wijze met dezelfde uitdagingen of rond gelijkaardige onderwerpen aan de slag gaan. Soms informeren of versterken perspectieven elkaar, dan weer botsen standpunten tegen elkaar op of leggen andere verhalen andere klemtonen en nuances. Het mag getuigen van de rijke diversiteit aan artistieke strategieën en praktijken in werken met en in de stad en haar inwoners, aanwezig in Brussel.

De in deze publicatie opgenomen kunstenaars vormen daarbij slechts het topje van de ijsberg. Steden zijn aan een opmars bezig – wetenschappers voorspellen dat het grootste deel van de wereldbevolking binnenkort in een stedelijke context woont. Deze ontwikkeling gaat gepaard met tal van sociaal-maatschappelijke veranderingen, uitdagingen en vraagstukken die kunstenaars, die uiteraard ook in deze veranderde realiteit leven, duidelijk prikkelen. Niettemin moet je in Brussel artistieke interventies die werken met de stad en haar inwoners vaak in de gaten en kieren van de stad zoeken: ze plaatsen zich in de periferie in plaats van in het stadscentrum, ze zijn tijdelijk in plaats van permanent of houden zich op in de schimmige zone van de (semi-)illegaliteit. Brussel is een complexe stad in permanente beweging - een bescheiden perspectief laat toe om als kunstenaar mee te bewegen op het ritme van deze steeds veranderende realiteit. Zo blijft de dialoog tussen stad en kunst vitaal en betekenisvol.

Met dank aan Julie Rodeyns.

ONTMOETINGEN IN DE STAD

De anonieme stad waar iedereen 'een ander' is, werkt misschien vervreemding en eenzaamheid in de hand, maar houdt ook de spannende belofte in dat om elke hoek mogelijk een onverwachte ontmoeting loert. Veel kunstenaars maken werk dat deze stedelijke ontmoeting wil faciliteren, organiseren, dirigeren of stimuleren. Soms gaat het om een ontmoeting tussen individuen, soms zet men in op een dialoog tussen gemeenschappen of plaatst men een kritische noot bij hoe het stedelijke samenleven zich organiseert. Vaak kiezen dergelijke projecten de publieke ruimte als werkterrein, maar soms wordt ook de artistieke context op haar mogelijkheden als ontmoetingsruimte aangesproken, wanneer een project diverse medewerkers met uiteenlopende achtergrond bijeenbrengt. Drie kunstenaars, Einat Tuchman, Jamal Boukhriess en Emilio Lopez-Menchero, werken op verschillende schalen en getuigen van verschillende motieven en strategieën.

Ontmoeting realiseren door grenzen te markeren: Emilio Lopez-Menchero

Bovenmatig: dat zijn de urbane interventies van Emilio Lopez-Menchero wel. In de buurt van een Gentse school realiseerde deze beeldend kunstenaar een meterslange knalgele 'surfplank': 'Yellow Submarine'. Ouders gebruiken ze als zitbank, kinderen als speeltuig. De interventie flirt met het functionele maar zou dit nooit waarmaken indien ze in vorm en kleur niet ook naar een andere - esthetische - orde zou rijken. In Westerse grootsteden dicteert de sociale habitus dat je op publieke bankjes een welvoeglijke afstand in acht moet nemen, wil je niet als opdringerig ervaren worden. Wie als kunstenaar een 'ontmoetingsplek' in de publieke ruimte wil realiseren, moet dit principe ontmijnen. Talloos zijn ook in Brussel de lukraak in de stad geplaatste interventies – niet zelden variaties op een bankje - die eenzaam blijven en hun doel dus voorbij schieten. 'Yellow Submarine' slaagt wél in haar opzet als 'ontmoetingsplek', mede door de strategische locatie maar ook omdat het werk speels duidelijk maakt dat ze meer is dan zomaar een bank: haar buitenissige karakter zet gangbare sociale geplogenheden buiten spel en verschaft bovendien een dankbare ijsbreker voor een gesprek. Dezelfde strategie gaat op voor Lopez-Menchero's Brusselse interventie 'Pasionaria'. De luidspreker aan het begin van de Stalingradlaan (bij het Zuidstation) is vier meter lang, de toeter heeft een diameter van 2,30 meter. Wie de stad wil

© Els Denil: Emilio Lopez-Menchero

toespreken moet op een trapje klimmen. 'Pasionaria' is een grotesk object dat door niemand geclaimd kan worden en daardoor door iedereen naar believen kan worden geactiveerd of toegeëigend. Toen de Indignados zich in 2011 rond het werk verzamelden, kreeg het poëtische een extra politieke dimensie. Niettemin mengt het werk zichzelf niet in het conflict: 'Pasionaria' spreekt zich niet uit voor of tegen en ontzegt aan niemand het woord.

Wat als je je als kunstenaar wél midden in het conflict plaatst? Kan je een politiek gebaar stellen en tegelijk iets poëtisch realiseren? Deze vraag werpt zich op bij het werk 'Checkpoint Charlie', de iconische performance die Lopez-Menchero in 2010 realiseerde in het kader van 'Festival Kanal'. Knal op de gens tussen Brussel en Molenbeek (waar de kunstenaar zelf woont), daar waar een brug de gemeentes met elkaar verbindt maar waar het water ze van elkaar scheidt, plaatste de kunstenaar een kopie van de Berlijnse controlepost. Op provocatieve wijze onderstreepte hij fysiek een mentale grens: die tussen het centrum met de oprukkende gentrificatie en de arme, overbevolkte periferie. Door te kiezen voor een exacte replica, inclusief Russische en Amerikaanse vlag, oversteeg Lopez-Menchero een te enge verwijzing naar Brusselse fricties. Door dat bredere perspectief: de verbinding van het 'nu' met het 'toen' en het lokale met het internationale, oversteeg 'Checkpoint Charlie' het conflictueuze. Het werk sprak namelijk tot iedereen: de Berlijnse muur maakt deel uit van het collectieve West-Europese geheugen maar wie zich daarmee niet identificeerde, kon evengoed een link leggen naar de checkpoints in Israël: tekenend voor de scheiding tussen een nieuw 'Oost' en 'West'. Iedereen herkent een checkpoint als een krachtig symbool voor een defensieve reflex, geboren uit angst voor 'de ander'. Eén weekend lang stonden we erbij en keken we er - samen - naar, naar het gigantische spektakel dat zich ontrolde, want al snel vormde zich rond het werk een chaotische drukte. Of hoe een grens markeren soms ontmoeting kan uitlokken wanneer (h)erkend wordt dat grenzen trekken iets is dat we allemaal doen, en we met dat inzicht aan de slag gaan. Dat de interventie tijdelijk was, is in dat opzicht betekenisvol: krachtig genoeg om in het geheugen te blijven leven, verschaft haar verdwijning de mogelijkheid om grenzen te hertekenen, misschien niet fysiek maar alleszins mentaal.

© Andreas Van Esbroeck: Jamal Boukhriss - BXL NORD

Elkaar ontmoeten in een artistiek project: Jamal Boukhriss

“Kijk rond u: iedereen hier is verschillend.” Ik zit met acteur Jamal Boukhriss in ‘Au Laboureur’, een café waar iedereen iedereen - of op zijn minst Jamal Boukhriss - kent. Een schouderklop hier, een knipoog of een opgestoken hand daar: allen krijgen van hem een goedendag. Ik bespeur de atmosfeer van mijn grootvaders stamcafé op het West-Vlaamse platteland maar voor Boukhriss kan dit nergens anders dan Brussel zijn, waar iedereen ‘een ander’ is en waar niemand schrik heeft van elkaar. Boukhriss groeide op in Vilvoorde (“diep Vlaanderen”), volgde een meisje naar Brussel en bleef er plakken. Hij volgde een workshop bij theatergroep Dito'Dito en geraakte daarna aan de bak als acteur in verschillende producties en TV-series. Brussel is de stad die hem kansen gaf, waar iedereen kansen krijgt, zeker als kunstenaar, vindt hij: “Hier let niemand op hoe je eruit ziet of wat je aan hebt. Ik ken toch veel mensen die werken in diverse artistieke media en altijd kunnen ze hun werk wel ergens tonen. Behalve misschien acteurs”, bedenkt de acteur. “Die moeten in Antwerpen zijn.” Dat hij dus in de verkeerde stad woont, wil hij echter niet geweten hebben: “ik zit hier goed.” Boukhriss is dan ook meer dan enkel acteur. Hij brak door met de zelfgeschreven, semi-autobiografische monoloog ‘Alleen tegen de wereld / Seul contre tous’. Meedogenloos nam hij de samenleving op de korrel en trok hij van leer tegen het falende integratiebeleid en ‘Brusselse toestanden’ want: “niet alles is rozengeur en maneschijn.” Ook in de opvolger ‘No Mercy’ kreeg iedereen - Vlamingen, Franstaligen en Marokkanen gelijk - er stevig van langs, maar altijd vol humor. Opvallend: Boukhriss is lang niet de enige die vandaag de dag naar stand-up comedy grijpt om iets te zeggen over de maatschappij. “De lach maakt het mogelijk om hard te zijn”, zegt hij en -na even nadenken - “De lach kan veel oplossen.”

© Andreas Van Esbroeck: Jamal Boukharriss - BXL NORD

Wanneer Boukharriss in de regiezetel kruipt - want ook dat doet hij soms - brengt hij vaak mensen met erg uiteenlopende achtergronden samen. Voor de theatervoorstelling 'Barcamp Jamal' waren dat kunstenaars uit diverse disciplines en alle hoeken van de wereld, voor de film 'BXLNORD' (een initiatief van Globe Aroma) werkten hij en co-regisseur Jan Geers met nieuwkomers en bewoners van de Noordwijk. In beide gevallen vormde input van de deelnemers het vertrekpunt. Boukharriss: "Voor BXLNORD hadden we bij aanvang een ruw verhaal in ons achterhoofd maar dat hebben we helemaal aangepast. De filmopnames duurden acht dagen maar we hebben eerst drie maanden gerepeteerd. We nodigden mensen uit voor een hapje en een drankje, dan gingen we, met wie wilde, via improvisatie-oefeningen aan de slag. Wie liever niet voor de camera stond, kon achter de schermen meewerken. Iemand uit de groep werkte voor het Rode Kruis: het eindresultaat steunt in grote mate op zijn verhaal." Wanneer ik Boukharriss vraag of hij een statement wil maken door in zijn projecten steeds erg verschillende mensen bij elkaar te brengen, is hij oprecht verbaasd: deze keuze maakt hij onbewust. "Ik heb kansen gekregen en wil dat doorgeven. En ook: ik kom uit een gezin met acht kinderen, acht verschillende karakters. Ook in kunst is het spannend om met verschillen te werken", zoekt hij een verklaring. Voor 'Barcamp Jamal' prikkelde hij de acht deelnemers om via elkaar iets nieuws te proberen: de acteur daagde hij bijvoorbeeld uit om te zingen, de danseres om te dansen op muziek die ze niet kende. Ook voor zichzelf zoekt hij graag die spanning op: wanneer ik hem spreek is hij in volle voorbereiding voor twee theaterstukken waarvoor hij samenwerkt met tekstschrijvers en regisseurs die hij tot voor kort nog niet kende. Ontmoeting betekent voor Boukharriss: "snappen dat je alleen niets doet en je laten verrassen door wie je pad kruist." Samen een pint drinken of een hapje eten is daarbij altijd een goed begin...

© Einat Tuchman

Nomade in eigen stad: Einat Tuchman

Einat Tuchman maakte vroeger als choreografe dansvoorstellingen voor de 'black box' maar focust sinds kort haast uitsluitend op werken in en met de stad. Wat haar fascineert is het concept van een gemeenschap als een gedeelde ruimte en de constructie van identiteit daarbij. Die interesse verklaart ze zelf vanuit haar jeugd. Tuchman groeide als kind op in een Israëliische Kibboets: een collectieve landbouwnederzetting, gebaseerd op verregaande socialistische principes. Ondertussen woont ze al tien jaar in Brussel - en wil ze zich voor deze stad inzetten: "In Brussel kan je als kunstenaar je eigen niche zoeken, je ontplooiën en daar ook nog eens steun voor vinden. Dat is erg bijzonder. Ik voel me met Brussel verbonden en wil voor deze stad vechten". Tuchman definieert haar praktijk onomwonden als politiek. Ze was één van de initiatiefnemers achter 'State of the arts - solidarity and action', een initiatief dat recent 150 Brusselse kunstenaars samenbracht om na te denken over hoe men zich als artistieke gemeenschap kan organiseren. "Kunnen we een gemeenschap worden en zo ja, waar staan we voor, wie of wat zijn we, wat kan onze invloed of waarde zijn? Alleen al door onze aanwezigheid in Brussel veranderen we reeds het gezicht van de stad. Kunnen we daar verder in gaan?" Voor utopisch denken blijft Tuchman op haar hoede, wat ze aan Brussel koestert is de paradox: "In Brussel is er geen klaarheid en dat is goed, want helderheid sluit mogelijkheden uit. Door mijn verleden in de kibboets leerde ik dat het gezonder is om ergens op te hopen dan om het daadwerkelijk te realiseren. Wanneer je iets bereikt, is het al weer weg: het bekende wordt steeds weer vreemd - nog voor je het door hebt, verandert het alweer. Vandaag richten we ons op stabiliteit, we vergeten dat we vroeger nomaden waren en best omkuntten met beweging en verandering".

© Einat Tuchman

Wie kiest voor een nomadenbestaan, hoeft in Brussel niet ver te gaan: op een kleine oppervlakte kan je hier de ganse wereld rondtrekken. Dat is precies wat Tuchman deed: ze ging naar Sint-Joost (een kleine gemeente met een enorme diversiteit) en interviewde verschillende personen uit verschillende gemeenschappen over hun favoriete plek. De verhalen bracht ze nadien samen in een maquette. Tuchman: "Ik praatte met iedereen. Door dit project kwam ik in private en semi-private ruimtes waar telkens andere codes golden: een volledig nieuwe wereld opende zich". Het prikkelde de kunstenaar om met migranten - die zich vaak een gast in hun eigen omgeving voelen - aan de slag te gaan rond het thema van gastvrijheid. Tuchman: "De filosoof Derrida maakt een onderscheid tussen onvoorwaardelijke en voorwaardelijke gastvrijheid. Als je je gasten uitnodigt om te 'doen alsof ze thuis zijn', geef je je eigen huis op, verlies je je territorium. Volgens de tweede vorm nodig je mensen uit in je huis maar geef je regels mee. Op de wip tussen beide zit volgens mij de essentie van wat gastvrijheid is." Voor het project 'Hôtes et l'autre' werkte ze samen met kunstenaar Nicolas Y Galeazzi verschillende ludieke interventies uit. Tuchman: "We ontwikkelden onder andere een spel met zigeuners, dat zich afspeelde in een boksring. Twee teams van zigeuners en 'gasten' stonden tegen elkaar; ze moesten om beurten vragen en antwoorden formuleren. Een scheidsrechter en twee rechters, die we uit de zigeunergemeenschap rekruteerden, hielden een oogje in het zeil. Wie geen vraag of antwoord meer kon bedenken, verloor." Ook voor een spel dat ze met twee Congolese mannen ontwikkelde, vertrok Tuchman vanuit hun persoonlijke ervaring: "Zij vonden het bizar dat in België niemand praat. Op die manier kan je ook niemand in je territorium toelaten. Hoe een gesprek opstarten: dat werd het uitgangspunt. Het spel verzamelde 'tactieken' om iemand aan te spreken". Ondertussen trok Tuchman al weer weg uit Sint-Joost. Momenteel werkt ze in Kortrijk aan een nieuw luik van haar onderzoek: 'Other Host'. Gedurende een maand zal ze elke nacht bij een ander gastgezin overnachten. Een nomadisch bestaan kent geen eindpunt en net zo trekt ook Tuchman in haar artistieke zoeken rond dit onderwerp steeds verder...

VERHALEN MAKEN DE STAD

Plekken, mensen, panden, wijken,...: allen hebben ze hun unieke verhaal. Wie als kunstenaar met deze verhalen aan de slag wil, klopt niet zelden aan bij 'Brussel Behoort Ons Toe - Bruxelles Nous Appartient' (BNA-BBOT). Sinds 1999 verzamelt deze organisatie getuigenissen van Brusselaars die ze archiveert en ontsluit in een 'Verhalenbank'. Acteur Willy Thomas stond destijds mee aan de wieg van het initiatief, dat ondertussen met Séverine Janssen als coördinator aan een jongere generatie is doorgegeven. Thomas' engagement voor de stad is ondertussen niet geminderd. Vorig jaar was hij gangmaker van het initiatief 'Tok Toc Knock', waarmee de KVS de stad introk. BNA-BBOT en 'Tok Toc Knock' leggen andere accenten in het werken met de stad maar delen ook interesses en vragen. Hoe bewaken dat een verhaal het verhaal van de plek of bevrage(n) in kwestie blijft en niet louter jouw verhaal als kunstenaar wordt, bijvoorbeeld? Deze uitdaging stelt zich ook bij het afnemen van een interview en dus ook bij deze tekst. In de geest van BNA-BBOT plaatsen we de getuigenissen van Willy Thomas en Séverine Janssen als een 'mini-serie' naast elkaar. Aan u om zelf linken te leggen, ook naar uw eigen opvattingen of praktijk.

Willy, met het theatergezelschap Dito'Dito realiseerde je tussen 1984 en 2005 verschillende samenwerkingen met kunstenaars van diverse cultuurgemeenschappen. Nadat de KVS jullie in 2005 in huis haalde, bleef bij jou de interesse in werken met en voor de stad opspelen. Waar komt die interesse in het stedelijke bij jou vandaan?

Willy Thomas: Voor mij is werken met de stad evident: als kunstenaar sta je nooit los van je omgeving. Het is logisch dat bij kunstenaars die in steden werken, dat stedelijke mee deel gaat uitmaken van hun onderwerp.

Wat is jouw persoonlijke verhaal met Brussel?

Willy Thomas: Brussel heeft mij op alle vlakken bepaald: in de contacten die ik heb gelegd, in de vragen die ik heb gesteld,... Ik voel me erg met deze stad verbonden, al is het goed om er soms even aan te kunnen ontsnappen (*lacht*). Ik heb gewerkt met wat op mijn pad is gekomen. Het stadsgegeven was mij tot aan mijn 20e, toen ik hier als student terecht kwam, onbekend. In mijn beginperiode had ik schrik van de stad die ik niet kende en die me overdonderde. Als 'training' ging ik vaak in cafés met ruige mannen zitten (*lacht*). Aan mijn plattelandsvleeden kleefde een soort naïviteit, waar ik nog steeds sporen van meedraag. Ook in

Séverine, BNA-BBOT bouwt al vijftien jaar aan een 'Verhalenbank', gebaseerd op gesprekken met stadsbewoners. Sinds twee jaar werken jullie ook aan een 'Sound Map'. Hoe verhouden deze initiatieven zich tot elkaar?

Séverine Janssen: Het initiatief voor de 'Sound Map' kwam van de Britse geluidskunstenaar en onderzoeker Pieter Cusack. Hij startte het project succesvol op in Londen en wou het naar andere steden uitbreiden. Samen met het RITS brachten we het project naar Brussel. De 'Verhalenbank' is gebaseerd op gesprekken, er is altijd sprake van een ontmoeting. Met de 'Sound Map' ontsluiten we geluid dat onafhankelijk van de persoon die het opneemt, bestaat. Dat is belangrijk want een ontmoeting kan soms artificieel zijn. De 'Sound Map' is complementair aan de 'Verhalenbank', beide initiatieven hebben een andere vorm, een andere identiteit.

Vertellen ze een ander verhaal?

Séverine Janssen: De 'Sound Map' bestaat niet louter uit abstracte geluiden, ze bevat ook veel spraak: mensen die tegen zichzelf praten of flarden van een gesprek,... Ze is meer artistiek van opzet; leunt in haar ambitie om de sonore identiteit van een stad bloot te leggen meer aan bij de fonografie. Een gesprek

© Danny Willems: KVS - Tok Toc Knock

mijn kunstenaarschap is deze stad bepalend geweest. Brussel is een rare constructie met ook gaten, maar juist daarom openen zich soms interessante mogelijkheden.

Is je praktijk in werken met de stad doorheen je parcours veranderd? Wat is het verschil tussen wat je vroeger deed en nu?

Willy Thomas: Voor 'Tok Toc Knock' ben ik eerder toevallig in een coördinerende rol terecht gekomen. Ik had in het project geen rol als maker. Dat voelde goed zo. Ik ben in de eerste plaats een speler, al heb ik altijd getracht om mijn persoonlijke goesting te verbinden met betekenis geven in een bredere context. Vanuit mijn achtergrond en ervaring kon ik 'Tok Toc Knock' inhoudelijk vorm geven en voeden. Jonge kunstenaars kon ik begeleiden door de juiste vragen te stellen en door hen te confronteren met dingen waarvan zij in de war geraakten of omgekeerd - want zelf heb ik ook veel van hen geleerd.

Bijvoorbeeld?

Willy Thomas: Ik ben in dit stedelijke verhaal terecht gekomen vanuit een politiek geladen beweging. Bij de jonge kunstenaars met wie we werkten was dit veel minder de drager van hun werk. Dat betekent niet dat ze niet radicaal waren: ze daagden evengoed uit, maar waren in de eerste plaats bezig met hun persoonlijke ontwikkeling als kunstenaar: er was sprake van een gezond egoïsme. Het was schoon om te zien hoe sommigen daarin stappen hebben gezet: hoe hun werk werd omgebogen door de plek waar ze werkten. Die balans zoeken tussen wat je zelf wil en de omgeving,

is zwaarder, is een gans proces. De 'Verhalenbank' bouwt aan een geschiedenis van de stad Brussel aan de hand van verhalen van haar inwoners. Wij willen dat iedereen een plaats kan opeisen in de opbouw van dat geheugen. Dit werpt veel vragen op. Heeft iedereen iets te zeggen? Moeten we alles bewaren? Wanneer iemand toestemt tot een interview, geeft deze persoon ons zijn of haar stem. Hoe iets teruggeven? Ook: wat motiveert mensen? Als we enkel personen zouden interviewen die geïnterviewd willen worden, zouden we ons doel voorbij schieten. Dus: hoe mensen bereiken die niet willen getuigen of die denken dat ze niets te zeggen hebben? In dat geval moet je een hele mise-en-scène creëren. Dat is zwaar! Ook moet je opletten dat je mensen niet gaat 'gebruiken'. Wanneer iemand zich vroeger bereid verklaarde voor een interview, trokken we ernaar toe en dat was dat. Nu hechten we steeds meer belang aan voorafgaande ontmoetingen om het project goed uit te leggen, wat het proces opnieuw verzwaart (*lacht*). Tot slot: bij een interview is er steeds sprake van een soort machtsrelatie: de interviewer wint vaak. Hoe ga je om met mechanismen van spiegelen, verleiden, dominantie,... Dat is iets waarmee ik experimenteer wanneer ik zelf het terrein opga.

Julie werken met geluidsopnames, waarom?

Séverine Janssen: We zijn hier niet strikt in, soms werken we wel degelijk met fotografie of met video. Voor het project 'Anneessens Palace' heropenden we een oude buurtcinema en zoomden we in op de herinneringen van buurtbewoners. We kregen toen veel oude beelden aangeleverd in VHS of super 8. We

© BNABBOT

die mee een sturend element wordt: daarin ligt voor mij de kracht van 'Tok Toc Knock'. Om zo een beweging te kunnen maken, heb je tijd nodig. Het project bood die tijd. Dat was voor veel participerende kunstenaars erg spannend.

Werkte je destijds met Dito'Dito vanuit een ander perspectief?

Willy Thomas: Dat we met Dito'Dito vanaf de jaren '90 in en met de stad zijn gaan werken, was als reactie tegen de opkomst van het Vlaams Blok en hun retoriek. Ons vertrekpunt was zelfkritiek: dertig jaar na de opkomst van de immigratie was er binnen onze wereld, de theaterwereld, nog geen sprake van een ontmoeting met 'de ander'. Wij wilden die ontmoeting een waardigheid verlenen en ze een plek geven in de Vlaamse cultuurcanon. We begonnen eerst samen te werken met Franstaligen. Dito'Dito en Transquinquenal (het Franstalige gezelschap waarmee Dito'Dito samenwerkte, nvdr) kenden elkaar niet tot we in 1994 samen op de affiche van het Kunstenfestivaldesarts stonden. Nochtans waren we toen beiden al een tijdje bezig. Met onze gezamenlijke productie 'ja ja maar nee nee' (1997) hadden we succes, maar we hebben het stuk bewust eerst in Parijs gespeeld en pas daarna in Brussel. Toen we in het Théâtre National stonden, trokken sommige mensen uit protest hun abonnement in.

Met 'Tok Toc Knock' trok de KVS met een vijftiental kunstenaars naar drie wijken: de Modelwijk aan de Heizel, de Europese wijk en Sint-Joost. Sommige realisaties, bijvoorbeeld 'Tweekerkenstraat' van

organiseerden screenings en collectieve luistersessies. Er was ook een expo met foto's. Anderzijds klopt het dat we de gesprekken voor de 'Verhalenbank' enkel via audio opnamen. In het domein van de mondiale geschiedenis is het momenteel de regel om met video te werken. Onderzoek wijst echter uit dat mensen meer bezig zijn met hoe ze op beeld overkomen dan met wat ze zeggen. Een camera kan mensen erg timide maken, een audiorecorder ben je daarentegen snel vergeten. Werken met geluid garandeert ook anonimiteit. Er zijn veel groepen die je zou uitsluiten wanneer je ze in beeld brengt: prostituees, sans-papiers,... Tot slot let je als luisteraar meer op informatie die de stem meegeeft: iets waar je minder aandachtig voor bent wanneer er ook beeld is.

'Het woord nemen is een evenement', luidt het op jullie website. Wat bedoelen jullie daarmee?

Séverine Janssen: Wij willen met de 'Verhalenbank' een aanvulling bieden op de geschiedenis zoals ze wordt overgeleverd door historici. Wij wijzen die geschiedenis niet af maar kiezen voor een andere aanpak: we gaan uit van het gesproken in plaats van het geschreven woord en transcriberen niet, maar gebruiken de stem zoals ze klinkt: met twijfels, textuur, fouten,... Wat onder geschiedenis valt en in de archieven terecht komt, is vaak onverbiddelecteerd door historici, die zich bovendien richten op evenementen. Voor ons is het woord nemen een evenement op zich - en wij archiveren alles. Wij werken aan een geheugen dat niet zou bestaan, als wij dit werk niet zouden doen.

© Danny Willems: KVS - Tok Toc Knock

Simon Allemeersch, vertelden het verhaal van een straat. Andere projecten concentreerden zich op publieke figuren zoals de ex-burgemeester van Sint-Joost Guy Cudell of Renaat Braem, modernistisch architect van de Modelwijk. Vanwaar de keuze voor deze specifieke wijken en verhalen?

Willy Thomas: De drie pijlers van 'Tok Toc Knock' vatten het grootstedelijke verhaal van vandaag samen. De Modelwijk gaat over de rol van kunst - architectuur in dit geval - en - aangezien het een sociale woonwijk betreft - het sociale. In Sint-Joost raakten we aan bestuur en multiculturaliteit. Hoewel het de kleinste en armste gemeente van het land is, zijn er in Sint-Joost erg veel kleine sociale en culturele organisaties actief. Dat is mede door Cudell, die er 46 jaar lang aan de macht was. Hij was een zeer vooruitstrevend man die nog steeds populair is. De keuze om een voorstelling rond zijn figuur te maken was vooral pragmatisch: het is een tactiek om een nieuw publiek kennis te laten maken met theater. De Europese wijk tot slot biedt het venster op de wereld maar staat ook voor het zogenaamde Brusselse monster, de geproblematiseerde plek. Daar speelt ook de globalisering.

Veel kunstenaars gingen niet alleen in de drie wijken werken maar er ook een poosje wonen. Waarom die keuze?

Willy Thomas: Het is een intiem standpunt dat toelaat om dicht te komen bij het onderwerp waarvoor je kiest. De werkelijkheid zelf gaat haar wetten stellen: je kan daardoor verder gaan dan wanneer je werkt van achter je bureau. Het was voor de kunstenaars evenwel geen vereiste om in een wijk te gaan wonen of om telkens

Een vraag die je ook zelf al opgooide: is alles het waard om bewaard te worden?

Séverine Janssen: Kennis en cultuur zijn overal en voortdurend te vinden: dat verdedig ik helemaal! Wat voor mij centraal staat in onze werking is het ontsluiten van kennis die niet gekend is en van cultuur die niet gekend is of erkend wordt, door zij die de sleutels van cultuur in handen hebben. We zijn ons bewust van de vele 'stomme stemmen' die niet in de mogelijkheid verkeren om zich te laten horen. Vroeger sprak ik over verhalen van 'gewone mensen' of over 'banale dingen'. Nu denk ik: waarom zouden we dergelijke indelingen die door historici opgeworpen zijn, accepteren? Met de 'Verhalenbank' gooien we telkens opnieuw de dobbelstenen van de geschiedenis terug op. We plooiën open wat geschiedenis is en wat niet, herschudden het onderscheid tussen kennis en onwetendheid, tussen cultuur en niet-cultuur en tussen wat waar is en wat niet.

Wat bedoel je met dat laatste?

Séverine Janssen : Als iemand in een getuigenis iets zegt dat niet klopt - bijvoorbeeld dat er op het Muntplein een zwembad is - dan hebben wij daar geen probleem mee. We onthouden ons ervan om op voorhand te bepalen wat juist of fout is: het is aan de luisteraar om de beslissing te nemen iets al dan niet te geloven. Wij doen ons niet voor als experts en we werken ook niet voor het verleden: onze bekommernis is niet om dingen over te leveren zoals ze waren. We werken voor de toekomst: willen nieuwe visies voor de toekomst doorgeven. Dat is natuurlijk politiek. Geschiedenis en geheugen zijn altijd verweven met politiek.

© BNABBOT

met ons mee te trekken van wijk naar wijk. Wat belangrijk was, was dat de input van een plek het startpunt was. Iedereen pakte dat anders aan. Sommige kunstenaars besloten om in één wijk te blijven 'hangen'. Anderen zochten net afstand op. Theatermaakster Annelies Van Hullebusch had voor de eerste editie een korte voorstelling gemaakt die iedereen nieuwsgierig maakte naar een vervolg. Annelies trok echter weg uit Brussel, werkte verder in haar Antwerpse atelier en kwam met een radicaal ander project terug naar Sint-Joost. Als toeschouwers zaten we rond een tafel met enkel een bakje kaarten met opdrachten tussen ons in. Aanwijzingen ontbraken. De gezamenlijke ontredering - een gevoel dat je ook in een stad kan overvallen - en hoe daar samen uit geraken: dat was onwaarschijnlijk bijzonder.

Ik kan Annelies begrijpen, want komt de autonomie van je artistieke verhaal niet in de clinch met de verhalen die sowieso al op een plek aanwezig zijn, wanneer je te dicht op je onderwerp zit?

Willy Thomas: De keuze tussen afstand of nabijheid heeft ook veel te maken met de inhouden waar je voor kiest. Weinig kunstenaars besloten om in de publieke ruimte te werken en ik was daar niet rouwig om. Dat is een erg complex gegeven. Jozef Wouters deed dat wél: hij was aan de slag op een pleintje in de Modelwijk. Er ontstonden spanningen toen kinderen tegen de zin van jongeren met Jozef mee gingen werken.

Als je de 'Verhalenbank' ziet als een tool om open te plooiën wat geschiedenis al dan niet is en daarmee een aanvulling wil bieden op het dominante historische verhaal, hoe zorg je dan dat je zelf geen nieuw dominant verhaal gaat creëren - of één groep meer naar voor schuift dan een ander?

Séverine Janssen: De 'Verhalenbank' is polyfoon. Er is geen enkele consensus en er zijn geen dominante categorieën: het kan geen slogan worden. Ik verdedig fel de idee van een serie: wij gaan nooit één getuigenis isoleren maar verbinden verschillende getuigenissen met elkaar. De verhalenbank groeit nog steeds aan en hoe meer ze groeit, hoe dynamischer ze wordt. Iedereen die de databank raadpleegt kan zelf zijn eigen lijnen leggen: het wordt dan jouw serie!

Hoe bewaak je de leesbaarheid?

Séverine Janssen: Het grote vraagstuk ligt voor mij bij de ontvanger: hoe deze verhalen te ontsluiten? De 'Verhalenbank' is raadpleegbaar via het internet en aanvankelijk dacht ik dat dit voldoende zou zijn. Dat is niet zo: onze databank is niet optimaal consulteerbaar en niet iedereen heeft toegang tot het internet. Bovendien zijn we niet gewoon om te luisteren naar verhalen zonder beeld erbij: dat vraagt al een zekere affiniteit. Dus ontsluiten we de verhalen via producties: via samenwerkingen met musea, erfgoedinstellingen, kunstenaars,... Daar werken we wel met thema's en is er wel sprake van een ideologische inzet.

Toen men zijn werk vandaliseerde, heeft Jozef alles opgeruimd en niets heropgebouwd of bijgebouwd. Zelf zou ik de confrontatie zijn aangegaan. Jozef zei toen heel juist: als ik hier blijf, gaan we niet in relatie maar in confrontatie. Hij begreep dat hij een gast was op dat plein. Jozef heeft verder gewerkt in zijn appartement. Vervolgens gebeurde wat op het plein onmogelijk zou zijn geweest; veel jonge gasten zijn hem gevolgd en bleven hem helpen met het bouwen van zijn maquettes. Toen hij ze in een garage onder het plein presenteerde, hadden die jongeren een rol als suppoost. Ze hadden zich zijn werk ondertussen zo toegeëigend dat ze toeschouwers graag met een woordje uitleg bijstonden. Dat was erg schoon om te zien: we hebben daar, binnen het kader van een kunstwerk van grote kwaliteit, een ontmoeting gerealiseerd.

Je stond mee aan de wieg van BNA-BBOT, een organisatie die met hun 'verhalenbank' inzet op bewaring. De acties van 'TokToc Knock' waren tijdelijk. Hoe kijk je daar tegenaan?

Willy Thomas: Theater is inderdaad een vluchtig medium: als het weg is, is het gedaan en dat is ook goed zo. Wij zijn de 'narren' van de kunsten en daar kan ik goed mee leven. Het is een bescheiden en kwetsbare positie maar daarin ligt ook haar kracht. Theater is een levend organisme: je kan op een bepaald moment bepaalde mededelingen doen en de nagel op de kop slaan. Tegelijk ben ik er zeker van dat 'TokToc Knock' een referentiepunt zal blijven, welke richting de KVS verder ook uitgaat. Dat vind ik veel interessanter dan iets 'blijvends' te creëren. Om het met een boutade te zeggen: 'Er is al verleden genoeg'. Anderzijds moeten kunstenaars wél omgaan met het verleden, omdat dat verleden deel uitmaakt van het nu. Veel kunstenaars stappen nog steeds naar 'BNA-BBOT' toe en dat is ook goed.

Hoe werd 'TokToc Knock' onthaald? Maakte het publiek via jullie kennis met een nieuw verhaal over de stad?

Willy Thomas: Door 'TokToc Knock' heb ik gemerkt hoe bij velen nog de idee leeft van de stad als gevaarlijk terrein: de idee van Brussel als de hel. Anderzijds schrik ik soms ook wel van de houding waarmee mensen naar hier komen. Was je al eens in Brussel op elf juli? De stad wordt dan ingepalmd door Vlaamse vlaggen. Dan wordt een statement als 'Brussel behoort ons toe' plots iets helemaal anders. Dit soort fenomenen kan je verbinden met verhalen die ergens blijven hangen. In een stedelijke context zijn deze versplinterd: ze komen elkaar zelden tegen.

Hoe selecteer je de thema's?

Séverine Janssen: Wanneer we samenwerken met een kunstenaar, laten we de keuze over aan hem of haar. Wanneer we niet met een kunstenaar samenwerken, vragen we aan de geïnterviewde zelf om thema's of fragmenten naar voor te schuiven. Het gaat opnieuw om een machtsrelatie en hoe deze te breken: zorgen dat het niet ons verhaal wordt maar hun verhaal blijft. Er zijn veel projecten die zagezegd een stem willen geven aan de stemlozen. Ook veel extreemrechtse partijen gebruiken deze slogan, die in wezen erg populistisch is. Wij behoeden ons om te spreken voor iemand anders. Wat wij doen is verhalen en stemmen een platform geven en met elkaar verbinden. Natuurlijk komen we op een bepaald moment tussen, maar als we een creatie maken, betrekken we de geïnterviewde zoveel als mogelijk bij de keuzes die we maken: men blijft meester van zijn stem!

Wat is er specifiek aan samenwerken met kunstenaars? Wat kunnen kunstenaars in dit verhaal betekenen?

Séverine Janssen: We werken niet louter met kunstenaars. Twee jaar terug maakten we een expo voor het museum van de Stad Brussel waarvoor we samenwerkten met musea. We willen alle mogelijke kanalen voor ontsluiting optimaal benutten. Anderzijds ervaren we qua proces en methodologie een affiniteit met kunstenaars. Anders dan journalisten of wetenschappers gaan kunstenaars net als wij soepeler om met bijvoorbeeld 'waarheid'. Hun methodologie is net zoals de onze minder sturend. Kunstenaars hebben ook interesse in hoe het verhaal van de stad vanuit verschillende standpunten te benaderen. Dat subjectieve standpunt staat in onze databank centraal.

Hoe selecteer je de kunstenaars waarmee je samenwerkt?

Séverine Janssen: Kunstenaars kloppen zelf bij ons aan. We krijgen zoveel aanvragen dat we soms moeten weigeren. Hoewel er ook al in de jaren '60 kunstenaars met getuigenissen werkten, heb ik de indruk dat dat nu erg 'in' is. Vandaag zie je deze praktijk ook opduiken in genres waar je het misschien niet meteen zou verwachten. De Brusselse multi-instrumentaliste Cloé du Trèfle mixt bijvoorbeeld muziek met flarden van de straat. Momenteel werken we samen met de jonge kunstenaars Claire Ducène. Zij wil een 'Atlas Imaginaire' van Brussel voor blinden realiseren. Het ERG (Ecole de Recherche Graphique) werkt aan verschillende visuele illustraties van onze verhalenbank. We werken vooral samen met jonge, vaak nog onbekende kunstenaars (hoewel soms ook met bekende namen als Anna Rispoli of haar collectief ZimmerFrei). Wie bij ons terecht komt heeft meestal

© Danny Willems: KVS - Tok Toc Knock / Jozef Wouters

uit de beslotenheid van een gemeenschap en ze delen. In Brussel zijn er vele gemeenschappen, er is dus veel werk aan de winkel! Concreet betekent dit dat we binnen de KVS ook stemmen uit andere cultuurgemeenschappen een plek geven.

Toen het gezelschap 'Voyageurs sans bagage' bij ons te gast was, vroegen sommigen zich af of deze groep bij ons wel op haar plaats stond: sommigen noemden hen amateuristisch. Daar ga ik niet mee akkoord. Deze groep probeert een eigen taal te ontwikkelen. Het is wél relevant om zulke mensen op te tillen door ze bij ons uit te nodigen en zo ook het narratief te verbreden.

Met Dito'Dito werkten jullie vaak samen met kunstenaars uit andere cultuurgemeenschappen. Vandaag is er binnen de artistieke wereld nog steeds veel samenwerking en uitwisseling maar tegelijk lijkt er op maatschappelijk vlak ook sprake van regressie: gemeenschappen plooiën op zichzelf terug. Hoe plaats je dat?

Willy Thomas: Met Dito'Dito werkten we met de eerste jongeren die zich hier via rap en hip hop cultureel manifesteerden. Net vòòr hen was er al een generatie geweest die hier volop profiteerde van de Westerse vrijheden en daar vooral via het theater uitdrukking aan gaf; een beweging die uiteindelijk is gestrand. Momenteel zitten we in verband met de toekomst van Brussel ook in een communautaire storm. Het tekent de onmogelijkheid om binnen deze stad een gezamenlijk project uit te dragen. Dan denk ik: we hebben geen gedeeld verleden maar we delen wel de stad. Als we het daarover eens zijn, kunnen we afspraken maken.

al een concreet project en wil zelf interviews afnemen. Wij staan hen bij met raad.

Tot slot, hoe ervaar jij Brussel?

Séverine Janssen: Vanuit mijn werk en mijn interesses ervaar ik Brussel als erg 'fantomatisch'. Wanneer ik door de stad wandel, denk ik aan alle verhalen die ik al heb gehoord, aan alle personen die soms al overleden zijn,... Ik leef voortdurend met dat spectrum.

DE STAD IS EEN MEERVOUD

Het Atomium, het Magritte museum, Océade en het bezoekerscentrum van het Europees parlement 'Parlementarium': het zijn enkele van de bezienswaardigheden die de Brusselse dienst voor toerisme in haar top tien aan bezoekers aanprijst. Elke stad zet graag in de verf wat haar 'bijzonder' maakt. Kunst en cultuur worden niet zelden ingezet om zichzelf een creatief imago aan te meten.

Het werk van Els Opsomer toont een ander verhaal. Vanuit een fascinatie voor het stedelijke reist deze beeldende kunstenares de wereld rond en neemt ze overal waar ze komt foto's. Haar reeksen van veelal desolate urbane landschappen laten moeilijk aflezen waar de beelden genomen zijn (hoewel ze haar foto's in haar archief een locatiecode meegeeft, geeft Opsomer deze informatie bij tentoonstellingen niet vrij). Haar foto's bewijzen dat achter de dunne façade van monumenten en toeristische bezienswaardigheden waarmee steden hun 'unieke' identiteit benadrukken, de stedelijke realiteit zich overal ter wereld in grote lijnen gelijkaardig organiseert. Ook kunstenaars als Anna Rispoli, Heike Langsdorf en het theatergezelschap Groupenfonction peilen in hun werk niet zozeer naar wat Brussel (of een andere stad) uniek maakt, maar naar de stedelijke conditie en de stedelijke structuren die vaak voor elke grootstad opgaan. Wat deze kunstenaars delen is dat ze, weliswaar via andere strategieën, het eenduidige van sloganeske 'city branding' willen ontmaskeren en de stad in haar complexiteit benaderen.

Een grote mesthoop

De stedelijke complexiteit tekent zich langs verschillende lijnen uit. Qua demografie is de huidige grootstad 'super-divers': hoewel er nog steeds bepaalde wijken zijn met één dominante bevolkingsgroep of straten zijn met een duidelijke identiteit omdat ze gelijkaardige praktijken huisvesten, biedt één straat steeds vaker een doorsnede van de ganse bevolking en diverse stedelijke activiteiten. Daarnaast behoort de publieke ruimte niet alleen toe aan de bewoners: ze is ook het domein waarbinnen diverse politieke en economische krachtvelden zich manifesteren - in Brussel een uiterst complexe puzzel. Tot slot heeft elke wijk zijn eigen gezicht, elke straat haar dynamiek, elke bewoner zijn of haar eigen 'routes' en individuele stedelijke beleving. Vraag honderd inwoners om hun 'top tien' en je komt vast op evenveel verschillende lijstjes uit. "We spreken van 'de stad' maar die is er niet, de stad is een pluraliteit", vat Anna Rispoli het samen.

© Christoph Ragg: Heike Langsdorf

De Italiaanse, medeoprichtster van het collectief ZimmerFrei, woont al geruime tijd in Brussel en maakt internationaal naam met interdisciplinaire interventies in de publieke ruimte rond het thema van sociale structuren. “City branding is voortdurend op zoek naar het definiëren van de identiteit van de stad: ik werk aan een collectie van alternatieven”, zo vat ze haar praktijk samen. Illustratief hiervoor is haar interventie ‘A piece of land’, die ze maakte voor het Duitse stadje Mülheim an der Ruhr. Rispoli kwam er als kunstenaar midden in een debat rond stadsontwikkeling terecht. Via een nieuw bouwproject, ‘Ruhrbania’, wou men de oevers van de Ruhr tot een aantrekkelijke commercieel-recreatieve zone omtoveren. Rispoli: “In Mülheim praatte ik uitgebreid met bewoners over hun angsten en wensen. Met mijn interventie zette ik het sociale debat in scène, waarbij ik bewaakte dat ik alle partijen aan het woord liet. Door te kiezen voor een ironisch standpunt, bekritiseer ik dat er maar één stem of oplossing zou zijn.” Hoewel ze een achtergrond als activiste heeft, ging Rispoli dus niet op het debat wegen: ze neemt in haar artistieke praktijk geen standpunt in. Rispoli: “Ik geloof nog steeds dat we niet in de best mogelijke wereld leven. Wat veranderd is, is mijn houding. Terwijl ik als activiste de schuld bij autoriteiten of machtsinstanties legde, zie ik nu in dat het verhaal complexer is dan dat. Een kunstwerk kan nooit een antwoord bieden op vragen rond stedelijke ontwikkeling. Wat kunst wél kan doen is het blikveld verruimen, contradicties blootleggen of perspectieven kenteren. Je creëert kortom een grote mesthoop en komt daardoor tot iets meer vitaal.”

Ook Heike Langsdorf en haar collega's Christophe Meierhans en Christoph Ragg van het collectief C&H creëerden wel al eens een ‘mesthoop’ in de stad, bijvoorbeeld toen ze in de Vlaamsesteenweg een file organiseerden. De artistieke interventie maakte deel uit van het project ‘Postcards from the future’. Wanneer je je als toeschouwer op een op een postkaartje aangegeven tijdstip naar een aangegeven plek begaf, zag je het beeld dat het kaartje sierde voor je ogen ‘live’ ontrollen. Fileproblemen horen even hard bij Brussel als Manneke Pis maar worden nooit op postkaartjes afgebeeld. Net zoals Rispoli opende C&H met hun project de blik voor de complexere realiteit die achter het eenzijdige toeristische stadsbeeld schuilgaat. Door de stad letterlijk even stil te zetten creëerde de groep

een visueel rustpunt en werd zichtbaar wat niet meteen in het oog sprong. Meer recent werkt Langsdorf samen met diverse kunstenaars en stadsbewoners onder de noemer OTCOE - works for passers-by (OTCOE staat voor 'Out of the corner of our eyes') voort vanuit contrapunt: ze creëert in contrast met de chaos en de snelheid waarmee de stad en wij samen met haar voortrazen een moment van rust of verstillings, waardoor ze het stedelijke ritme tegelijk des te voelbaarder maakt.

Een gedeelde ruimte / Stedelijke onderhandeling

Een van de kunstenaars met wie Langsdorf samenwerkt is Jérôme Porsperger, een operazanger die op provocatieve wijze klassieke muziek door luidsprekers de publieke ruimte opjaagt. "Ik heb interesse in hoe de stad zich plots anders gaat gedragen wanneer je er iets vreemds neerpoot. Daartoe moet je iets extreems doen", aldus de kunstenaar. Langsdorf zelf dringt zich minder manifest op. Wat zij momenteel bij Zsenne Artlab ontwikkelt, is bedoeld om volgend jaar in een leegstaand winkelpand te staan: een semi-publieke ruimte waar je als toeschouwer eerst veilig van buiten naar binnen kan loeren voor je de ruimte binnenstapt. Langsdorf: "Veel mensen passeren een paar keer voor ze voor het eerst binnenkomen. Enkel toeristen wachten niet: ze zijn hier maar voor korte tijd. Als ze niet meteen binnenkomen, missen ze hun kans". Wanneer ik tijdens een toonmoment langsga, is ook het binnenstappen niet intimiderend omdat er ondanks het intieme karakter van de kleine ruimte geen confrontatie plaatsvindt: de performers vullen als levende sculpturen in de ruimte, ze laten zich bekijken maar kijken de bezoeker zelf niet aan (de meesten hebben een blinddoek voor of zijn druk doende met een activiteit). Als bezoeker kan je je de ruimte vrij en op eigen tempo eigen maken. Niet alleen biedt ze een rustpunt om even aan de stadsdrukke te ontsnappen, deze beleving staat ook in schril contrast met andere artistieke of culturele evenementen die in de publieke ruimte het publiek vaak in de marge duwen. Dit is een belangrijke bekommernis van Langsdorf, die ook Arnaud Pirault van de theatergroep Groupenfonction met haar deelt. Pirault: "We hebben in het kader van de performance 'We can be heroes' hard gezocht naar manieren om het publiek niet tot toeschouwer te reduceren, maar om er een dialoog mee te realiseren". Voor deze performance werkt de theatergroep met stadsbewoners die ze op een centraal stadsplein populaire muzieknummers laten interpreteren. Pirault: "De performers kijken het publiek aan als gelijken. Twee groepen moeten één groep worden". Het zoekproces verdiepte zich met de voorstelling 'Playground', gesitueerd op een braakliggend terrein waarmee de groep net zoals met 'We can be heroes' internationaal toert. Pirault: "Toen we het stuk in Graz brachten, werkten we op een lap grond die zich tussen een rivier en een volksbuurt uitstreckte. Buurtbewoners gebruikten het terrein als recreatieruimte. Wanneer wij opbouwen, is dat een evenement: het gaat namelijk om een grote installatie. 'Playground' is ook een stuk met erg veel geluid. Het stuk start voor ons niet bij het begin van de opvoering maar vanaf het moment dat we ergens arriveren. De publieke ruimte delen we niet a priori: je moet daar aan werken. In Graz waren sommige mensen nieuwsgierig en opgetogen, anderen furieus. We nemen de tijd om met de bewoners te praten en hen te betrekken: zo wordt het een co-constructie. Dat doen wij niet vanuit een ideologie of een sociaal-artistieke inzet maar wel omdat het enkel zo werkt".

© Groepenfonction

De publieke ruimte niet willen 'domineren' of 'koloniseren' maar vertrekken vanuit dialoog. Ook Rispoli sluit zich op dit punt aan bij Langsdorf en Pirault: "De publieke ruimte is neutraal maar als dusdanig kunnen we er ons niet mee identificeren. We eigenen ze ons toe met een emotioneel universum: je houdt van een stad omdat ze een beetje de jouwe is. Wanneer ik in de publieke ruimte werk, wil ik ruimte laten daartoe". Hoe ze dat concreet doet? Rispoli: "Ik denk dat de meeste mensen zich niet aan mijn werk storen: ik maak geen provocatief werk. Neem bijvoorbeeld 'Genius Loci' (een installatie waarbij Rispoli luchters ophing in een gang aan het Zuidstation, nvdv). Deze installatie was bedoeld als een tijdelijke interventie maar hing er uiteindelijk drie jaar. De bewoners wilden ze niet weg. Omdat het nooit bedoeld was om zo lang mee te gaan, werd het werk op den duur vuil en hebben de organisatoren besloten om de luchters weg te halen. Ik geloof dat wanneer iets met een zekere liefde is gedaan, dit herkend wordt. Het is leesbaar dat het geen agressieve act betreft." Nochtans is 'Genius Loci' niet onaangeroerd gebleven: jongeren hebben één lamp kapot gegooid. Rispoli: "Het was niet echt vandalisme. Het ging om een gerichte actie vanuit een reële nood: jongeren wilden graag een donker hoekje, mijn werk had hen dit afgenomen. Dat ze vanuit deze intentie op mijn werk ingrepen, maakt het voor mij net weer interessant. Iedereen heeft zijn eigen noden of ideeën, wil iets anders met de publieke ruimte doen. Je kan nooit altijd voor iedereen goed doen. Steden zijn vaak op zo'n manier vormgegeven dat menselijk contact niet meer nodig is. Men wil conflict vermijden. Ik zie conflict niet noodzakelijk als een probleem: we moeten opnieuw leren om zelf te onderhandelen over hoe de gedeelde ruimte samen te gebruiken. In Italië, waar ik opgroeide, respecteert niemand het rode licht. Het verkeer is er daarom niet gevaarlijker: doordat er geen duidelijke regels zijn moet je uit je doppen blijven kijken en blijft contact nodig." Rispoli houdt net van Brussel omdat de stad niet eenduidig is en daardoor uitnodigt tot stedelijke onderhandeling en dialoog. Net zoals haar werk of het werk van Langsdorf of Pirault gebruik maakt van de stad omwille van de stedelijke complexiteit, valoriseert of installeert hun werk ook de stedelijke onderhandeling.

BURGERS HAKEN DE STAD

Tot voor kort was het Henri Conscienceplein te Elsene een grijs punt in de stad. Als voetganger moest je er opletten voor auto's die net iets te gezwind het ronde punt als startbaan voor een bezoek aan de aangrenzende carwash gebruikten. Sinds kort is alles anders. Het begon met kleurrijke gehaakte beenwarmers rond lantaarnpalen en fietsenrekken. Als naartige infanteriesoldaatjes namen ze dra de hele wijk in. Op een mooie lentedag was ook de grote kastanjeboom centraal op het plein veroverd terrein. Van dan af aan ging het snel. Elke keer wanneer ik er passeerde, oogde het plein kleurrijker. De kruidenier deed mee en nam de grote stenen die de straat van de stoep scheiden in gebruik als uitstaltafels voor zijn groenten en fruit. In een pand dat al jaren leegstond kwam een fietsmaker, die op mooie dagen buiten werkt. Een onbeduidend pleintje veranderde op korte tijd in een sociale ruimte, niet door structurele plannen of dure ingrepen maar op initiatief van buurtbewoners. Op een dag stond de boom er weer naakt bij. Als buurtbewoners waren we in die mate aan het monument gehecht geraakt, dat we elkaar er op straat over aanspraken. We speculeerden over wie dit had gedaan en of we de boom ooit in zijn glorie terug zouden zien. Nu de boom sinds kort zijn gehaakte trui weer aanheeft - en bovendien is uitgerust met een schommel - knikken we elkaar in het voorbijgaan voortaan als bekenden vrolijk toe.

De interventie op het Conscienceplein is het werk van 'Yarn Bombing Bruxelles'. Via fel gekleurd haak- en ander handwerk wil dit collectief de stad verfraaien en voorbijgangers prikkelen. Ze zijn niet het enige voorbeeld in mijn buurt van hoe mensen, burgers, burens, de stad transformeren. De Pakistaanse familie die de lokale nachtwinkel runt, plant elk jaar weelderige bloemen aan in de publieke perkjes. In de winter is het elk jaar hopen op sneeuw, want dan laat het collectief Fla Gel misschien van zich horen. Deze nachtelijke cowboys van grootstedelijke creativiteit bedekten in 2009 voor het eerst het Flageyplein met een gigantische sneeuwtekening. Sindsdien volgden creaties zoals -de groep heeft duidelijk een voorliefde voor woordspelletjes - 'Pape Flagey', 'Glace Flagey', 'Place Flèchée' of 'Place Flageolet'. Ongetwijfeld heeft elke Brusselse buurt zijn 'urban artists': kunstenaars en burgers die met welgemikte artistieke acties of creatieve initiatieven in de publieke ruimte verwondering opwekken of willen inspireren tot sociaal-maatschappelijke verandering. Hun kracht halen deze projecten vooral uit hun lokale verankering en sociale dynamiek. In andere buurten prikkelen dergelijke interventies mijn nieuwsgierigheid, wanneer ze in mijn eigen buurt opduiken voel ik me mede-eigenaar. De acties van 'Yarn Bombing Bruxelles' geven mijn omgeving een vrolijk gelaat waarin ik me herken, maken van mijn buurt een buurt waar ik me thuis voel en waar ik finaal aan wil meebouwen.

Zodoende zit ik op een blauwe maandagavond in een gezellige schommelstoel, druk in de weer om met haaknaald in de aanslag een tegendraadse draad tot een patroon te haken. 'Yarn Bombing Bruxelles' is een open groep: ze verwelkomen

met graagte iedereen die hen tijdens hun wekelijkse meetings in het atelier van 'La Foire Aux Savoir-Faire' wil vervoegen. Dat er aan mij geen groot handwerk-talent verloren is gegaan, had ik hen gewaarschuwd. Dat vormde geen probleem: 'haken leer je snel'. De groep spreekt uit ervaring. Angelique, het jongste lid, had voor ze de groep drie maanden terug vervoegde nog nooit gehaakt. Etienne, lid van het eerste uur met wie Angelique carpoolt naar het werk, had haar warm gemaakt om zich bij de groep aan te sluiten. Het is Etienne die zich ook over mij ontfermt. Genadeloos trekt hij mijn eerste probeersel terug uit elkaar. Anne helpt me mee op weg. Zij heeft vanuit haar achtergrond als urbaniste een interesse in hoe je je als burger de stad kan toe-eigenen. Ognev, die actief is als vormgever, en Josette vervolledigen de groep. De persoon met wie het allemaal begon is Cindy: "Ik ontdekte Yarn Bombing via het internet en vond het een prikkelend idee. In mijn buurt had ik zulke interventies nog nergens gezien. Als niemand het doet, moest ik het maar zelf doen! Via filmpjes heb ik mezelf leren haken. Het collectief is gegroeid omdat vrienden en kennissen mee wilden doen en me aanporden om de activiteiten uit te breiden".

Het klinkt eenvoudig, misschien wel naïef: 'niemand doet het, laat ik het dus maar zelf doen'. Maar wat als iedereen zo zou redeneren en de daad bij het woord zou voegen? Hoe zou mijn buurt, de stad, de samenleving, de wereld er dan uitzien? De wereld die aan groeiende ongelijkheid langzaam uit haar hengsels valt, de stad die in de knoop ligt met zichzelf omdat ze in werkelijkheid een meervoud is, de buurt waar ik amper mijn burens ken, de samenleving waar we steeds minder 'samen-leven'. Dat is waar ik aan denk terwijl ik repetitief lussen in ogen haak. 'Urban activism' - een paraplueterm voor alle vormen van activiteit die in de stedelijke ruimte kunst met activisme verbinden - bekend zich graag als een subversieve daad tegen heersende politieke of economische machten die de publieke ruimte 'bezetten'. Ook werken vanuit een ecologische ideologie is populair. De Brusselse groep 'Tricottrottoir' heeft bijvoorbeeld een gelijkaardige werking als

'Yarn Bombing Bruxelles' maar werkt bewust met zwerfplastic in plaats van met wol. De leden van 'Yarn Bombing Bruxelles' laten zich niet verleiden tot een ronkend discours. Ze zijn nergens tegen - alleen voor: voor een mooiere buurt en voor een positief verhaal. "Natuurlijk is wat we doen politiek, maar voor ons is het toch vooral artistiek en sociaal", klinkt het eensgezind.

Handwerk gaat traag, werkt daardoor vertragend. Het vergt een monniken-engagement om zo fervent met iets bezig te zijn. Dit is nieuw voor mij: in het dagelijkse leven hos ik als de betere cultuurconsument van de ene première naar de andere opening ; als freelancer koester ik het werken in prettige isolatie. De eerste lussen haak ik met grote reserve: de balans tussen in- en output is voor mijn op efficiëntie ingestelde geest grotesk uit balans. Maar met elke extra rij die zich gestaag aan de vorige vasthaakt, groeit de verslaving.

Kort ABC...

Artivism: een paraplueterm voor alle activiteiten die binnen de stedelijke ruimte kunst met activisme verbinden.

Graffiti: street art die werkt met verfspuitbussen. In Brussel zijn vele illustere Graffiti artists actief, zoals Bonom, Muga, Obes, Defo en Na,...

Street art, ook wel 'urban art', 'guerrilla art', 'post-graffiti' of 'neo-graffiti': paraplueterm voor alle vormen van kunst in de publieke ruimte buiten traditionele kunstorganisaties om. Vb. straatmeubilair, posterkunst, stickerkunst, 'yarn bombing',... Ook traditionele graffiti valt hieronder wanneer het (mede) vanuit een artistieke aspiratie gebeurt (dus niet louter 'taggen').

'Yarn Bombing', ook wel 'yarn storming', 'guerrilla knitting', 'knitting graffiti', of 'urban knitting': een vorm van street art op basis van gehaakte of gebreide wol. Er zijn ook groepen die werken met zwerfafval (plastic).

'Yarn Bombing Bruxelles' bestaat ondertussen al ruim een jaar en heeft al heel wat realisaties op haar actief. De acties van de groep zijn divers: ze maken niet alleen jasjes voor fietsstanden en bomen, maar kleden ook figuratieve monumenten aan of realiseren autonome creaties, zoals het spinnenweb voor het Europees Parlement. Wol is altijd het basismateriaal, de eigen buurt steeds het werkterrein. De boom op het Henri Conscienceplein is het meest ambitieuze project tot nu toe: het vormt het icoon dat ook de werkwijze van het collectief symboliseert. De 'jas' bestaat uit vierkante lapjes die aan elkaar zijn genaaid. Vierkantjes haken is ook op de bijeenkomst die ik bijwoon aan de orde van de dag. Het biedt een grote vrijheid: iedereen kan naar believen zijn eigen kleur en techniek kiezen en persoonlijke keuzes laten doorschemeren. Anne werkt bijvoorbeeld graag met gevonden materialen en zal mijn eerste schrale probeersels in haar lapjes integreren. Achteraf worden de lapjes samengebracht tot een collectief resultaat. Wie een bijdrage wil leveren maar niet met haaknaald aan de slag kan of wil, kan ook gewoon wol aanleveren: de groep garandeert schenkers dat ze met het materiaal iets zullen maken. Ook de werking van het collectief is gestoeld op dezelfde open leest. "Iedereen mag steeds een project voorstellen", legt Cindy uit. "Wanneer het project door de anderen wordt goedgekeurd, helpt iedereen mee. De persoon die het project voorstelt, coördineert. Dat zijn de spelregels". Terwijl ik vloek omdat mijn vierkantjes zich buiten mijn wil om steeds duidelijker als driehoekjes manifesteren, gooit Anne een nieuw idee op tafel. Waar het voorplein van het Europees Parlement uitloopt op de Belliardstraat, ontdekte ze een brugleuning in een rasterpatroon. Op Pinterest, waar ze vaak inspiratie zoekt (Yarn Bombing is immers een internationale beweging), zag ze een voorbeeld van hoe je met wol een slogan in een dergelijke structuur kan aanbrengen. Dat bracht haar op ideeën. Anne komt goed voorbereid: op basis van een foto maakte ze drie zwart-wit kopieën, waarop ze met fluostift de slogan markeerde die ze wil realiseren: 'knit the city'. Ze testte ook al ter plekke verschillende technieken uit. Haar verdict: we zullen op locatie moeten werken en de draad in lussen in de rasterstructuur rijgen. De eenvoud van de techniek maakt mij meteen enthousiast. Over tot actie!

We geven afspraak op een mooie zaterdagvoormiddag. Een barre wind waait ons genadeloos in het gezicht. Ondanks dat Yarn Bombing illegaal is, werkt de groep toch meestal overdag. Ze heeft een sterk argument: ze maakt niets kapot. "We kleden dingen aan, wie het niet leuk vindt kan onze interventies gemakkelijk verwijderen". Maar politie zien we tijdens onze actie niet en niemand lijkt wat we doen niet leuk te vinden. Achter ons toetert van tijd tot tijd een auto, sommige bestuurders die voor het rode licht staan te wachten steken goedkeurend een duim in de lucht. Een groepje behouden mannen van middelbare leeftijd is nieuwsgierig, slaat een praatje en wenst ons veel succes. Zelfs wie niet houdt van roze, (h)erkent een streepje kleur wellicht als een positieve daad in de grijze woestenij die Brussel te vaak is. Bovendien draagt 'Yarn Bombing Bruxelles' zorg voor hun interventies. Op de terugweg maken we een ommetje langs vroegere interventies. 'Jasjes' worden recht getrokken, kleine foutjes worden vermaakt. De jas van de boom op het Conscience-plein werd al eens gevandaliseerd (de verklaring voor het tijdelijke verdwijnen): de groep vond het werk terug tussen enkele wagens en herstelde het met grote zorg.

Bij een warme chocolademelk kijken praktische beslommeringen echter snel voor de grote dromen. De groep wil graag een olifant aankleden. Omdat olifanten in Brussel enkel op privéterrein terug te vinden zijn, overwegen ze om het dier eerst zelf te bouwen. Hun inspiratiebron is Elmer, het hoofdpersonage uit het jeugdboek van auteur David Mc Kee. Elmer heeft een meerkleurige huid maar wil bij de groep horen en schildert zichzelf daarom grijs. De andere olifanten herkennen hem niet meer. Pas wanneer regen de verf afspoelt, accepteren ze Elmer opnieuw. Ze houden namelijk van hem omwille van (en niet ondanks) zijn persoonlijkheid en 'anders-zijn'. Het verhaaltje levert voor jongeren én volwassenen een fris perspectief op diversiteit. Te vaak gaan we er net zoals Elmer van uit dat diversiteit iets is waar we van nature niet mee om kunnen: we moeten ermee leren leven of vinden - afhankelijk van onze overtuiging - dat iedereen zich maar moet aanpassen aan de meerderheid. Volgens Joachim Ben Yakoub, verbonden aan de Pianofabriek en mede-auteur van de publicatie 'Superdiversiteit en democratie'¹ mogen we onszelf meer krediet geven: superdiversiteit is een realiteit waar we in Brussel al mee leven en al bij al doen we dat niet eens zo slecht. Natuurlijk gaat dit niet altijd of overal zonder slag of stoot. Er zijn belangrijke vraagstukken die aandacht verdienen. Het is een vaststelling dat het stedelijke samenleven zich continu actualiseert, niet zozeer in de politieke arena maar eerst en vooral in de publieke ruimte. Van tegelijk iedereen en niemand biedt ze het ideale experimenteerterrein om het samenleven als burgers continu te onderhandelen of vorm te geven, zoals 'Yarn Bombing Bruxelles' met hun acties bewijst. Misschien - ik droom even met de groep mee - kan een gehaakte Elmer olifant in Brussel - de superdiverse stad bij uitstek - als symbool blijvend in herinnering brengen: samenleven is een werkwoord. Met zijn allen noest blijven verder haken is de boodschap...

¹ Maly I., Blommaert J., Ben Yakoub J., Superdiversiteit en democratie, Epo Uitgeverij, 2014.